

Gerra Zibila eta euskal kontagintza

KORTAZAR URIARTE, Jon

Euskaltzain urgazlea eta

Literatura Ikerketa batzordekidea

Euskal Herriko Unibertsitatea

Jasotze data: 2009-11-26

Onartze data: 2010-07-14

Espainiako Gerra Zibilak (1936-1939) euskal kontagintzan (nobelan nahiz ipuingintzan) izan duen eragina aztertzerakoan, gaiari egiten zaion lehen hurbilketa zabaletariko bat dela kontuan izanik, lan honek beharbada hainbat alde orokor samarrak ager ditzake. Lehen eskema bat eskaintzea da asmoa, euskal literaturaren historian gertatu diren aukera ugarien ikuspegia eskaintzearen.

Hitz-gakoak: Euskal Literaturaren Historia, Gerra Zibila, Nobela eta Ipuingintza.

A la hora de abordar el tema de la Guerra Civil española (1936-1939) en la narrativa del País Vasco, es decir en la novela y en el relato, tengo presente que esta es una de las primeras aproximaciones extensas al tema, y que, por ello, el presente trabajo puede padecer de algunas generalizaciones. Su objetivo preferente es intentar fijar un primer esquema, con sus limitaciones, que contemple las posibilidades variadas que se han producido en la historia de nuestra literatura en lengua vasca.

Palabras clave: Historia de la literatura Vasca, Guerra Civil, Novela, Narrativa.

En abordant le thème de la Guerre Civile espagnole (1936-1939) dans la narration du Pays Basque, c'est-à-dire dans le roman et dans le récit, je n'oublie pas que c'est une des premières approches développées du sujet, et que, par conséquent, ce travail dégage peut-être quelques généralisations. Son objectif principal est d'essayer de fixer un premier schéma, avec ses limitations, qui envisage les diverses possibilités qui se sont produites dans l'histoire de notre littérature en langue basque.

Mots-clés: Histoire de la littérature Basque, Guerre Civile, Roman, Narration.

When addressing the issue of the Spanish Civil War (1936-1939) in the narrative of the Basque Country, that is, in the novel and in the lengthy story, please bear in mind that this is one of the first comprehensive overviews on the subject, and, therefore, this work may suffer from some generalisations. Its principal objective is the attempt to set an initial layout, with its limitations, that contemplates the varied possibilities that have occurred in the history of our literature in the Basque language.

Keywords: History of Basque literature, Civil War, Novel, Narrative.

Sarrera

Espainiako Gerra Zibilak (1936-1939) euskal kontagintzan (nobelan nahiz ipuingintzan) izan duen eragina aztertzerakoan, gaiari egiten zaion lehen hurbilketa zabaletariko bat dela kontuan izanik, lan honek beharbada hainbat alde orokor samarrak ager ditzake. Lehen eskema bat eskaintzea da asmoa, euskal literaturaren historian gertatu diren aukera ugarien ikuspegia eskaintzearen. Beraz, agian ez dira emankizunen guztien berri emango, baina saiatuko da ulermen eskema orokorra eskaintzen.

Gure hitzaldi honetan azaldu nahi genuke nola osatu den gaiari buruzko ibilbidea euskal literaturan. Kontua da oso garbi agertzen direla aro desberdinak (kronologia) eta aro bakoitzean erabili den genero literarioa.

Laburpen nagusi gisa, aro hauek aipa genitzake Gerra Zibilari buruzko narraitibari dagokionez:

- 1) Literatura, propaganda. 1930.
- 2) Nobela alegorikoa. 1940-50.
- 3) Autobiografia fikzionatua. 1960.
- 4) Autobiografia. 1970.
- 5) Bigarren belaunaldia. Besteen memoria. 1980.
- 6) Bigarren belaunaldiaren bigarren aldia. 1990.
- 7) Nobela historiko berria. Azken garaiak.

1. Literatura, propaganda

Lehen aro batean, gerra piztua zegoelarik, literaturaren lehen helburua propaganda egitea da.

Euskal Herrian leialek mantendu zituzten botere egiturak martxan, artean kazetak eta idazteko sistema nagusi bat, propaganda barne zelarik. Alderdien egunkariak Gerra Zibila aipatu zuten bai kazetaritzan, berriak ematerakoan,

bai literatura egiteko orduan. Horrela bai *Euzkadik*, *Egunak* edo Alderdi Komunistaren *Euzkadi Rojak* eman zituzten lanak eta literatur lanak euskaraz

1937ko urtean eta *Eguna* egunkarian guda garaiko kontakizun bi argitaratu ziren. Entzutetsuena Txomin Arrutik, Mendi Lautak, argitaratu zuen *Loretxo* da. Egunkarian hamar ataletan argitaratu zen.

Maiz eleberri deitu izan bada ere, *Loretxo* kontakizun luze edo nobela laburra da, eta ziurrenik, amaigabea. Dena dela, gerraren esperientzia kontatzeko lehen ahalegina.

Lehen kapituluetan kontakizunaren gaiak zerikusia du ohitura eleberrigintzarekin. *Loretxo* kanpoko, Madrileko, Xabierrekin ezkontzekoa da, baina lotura horrek gora beherak izango ditu (ez du narratzaileak ongi ikusten harremana) eta azkenean, euskal abertzale den Yonekin ezkonduko da. Bigarren aldean, abian, *Loretxo* eta Yon ezkonduko direnean, nobelak maiteen arteko eskutitzak transkribatzen ditu, atal batean Yonenak eta bestean *Loretxorenak*. Yonek Elgetan eta Legution bizi izandakoa borroka kontatzen dio *Lortexori*, eta honek herrian bizi den egoera berri eta lazarria du bere gutunen gai nagusi, faxisten menpean bizi duen egoera mingarria.

Ipuin luze horrek baditu bere joera bereziak, hala nola, maila narratiboen konbinaketa, eta, inoiz, *Loretxo* protagonistak bere buruari buruzko berriak irakurtzen ditu aldizkari baten, eta beraz, “mise en abyme” teknika erabiltzen du. Gutun teknika ere ez da nolana hiko. Yonek bere gutunetan gudan daraman eguneroko bizitza kontatzen dio *Lortexori*. Dena dela, *Gerra Zibilari* buruzko lehen testigantza dugu euskal letretan eta egunerokotasunari oso lotua agertzen da.

Esteban Urkiaga, *Lauaxetak* (1905-1937) ipuin bi argitaratu zituen *Gudari* aldizkarian. “El fusil del abuelo” eta “Campa de Gustiz Edera” ipuinen izenburuaren ondoan argitalpenak jarri zuen “(Traducido del Euzkera)” lema. Egileak hala jarri bazuen horrela izango zen, euskaraz idatziak eta gero gaztelaraz emanak, nahiz eta gaztelararen zuzenak zalantza jartzen duen irakurlearen burmuinetan.

Ipuin bien gaia desertoreen inguruan da. Borrokara joan gabe ihes egiten dutenen historia. Ipuin biotan Lauaxetaren joera modernista nahastatzen da guda giro mingotsarekin, eta salaketa politikoarekin.

Beste alde batetik Alderdi Komunistak argitaratzen zuen *Erri* aldizkarian ikusten dira euskaraz idatziriko eta Gerraren gaia hurbiletik jarraitzen duten artikuluak.

1938. urtean eta Andoni Ruiz de Azua, Ogoñope, idazlearen zuzendaritzapean *Euzkadi* egunkaria Bartzelonan argitaratu zen. Bertan, noski, Gerrari buruzko zenbait ipuin eta kontakizun argitaratu ziren. Bartzelonako *Euzkadin* idazle bik hartzen dute parte berezia: Andoni Arozenak (ez dut bere izaerari buruz daturik aurkitu, soilik A-BI ezizenarekin sinatzen zuela) eta Errose Bustintzak, “Mañarikok” (1899-1953).

A-BIk erregistro bikoitza darabil. Oraindik jarraitzen du gerra aurrean nagusi zen ohitura-zaletasunarekin, baina ezin du gerraren gaia alde batera utzi eta horrela argitaratzen ditu “Yone” edo “Patxi eta Pello Bartzelonan” kontakizunak. Errose Bustintzak kontakizuna lantzen du: “Axe bai gudarija!”, “Gudari errime bat” eta “Igone gexozaña” deituriko lanetan, eta gainera bere editorial gisako hausnarketetan: “Bildurra bai, baña larregirik ez”, edo “Gudia, zoritxar andija da” deituriko artikuluetan.

2. Nobela alegorikoa. 1948-1957

Gerra Zibilari buruzko lehen nobela Buenos Airesen argitaratu zen 1948an, Jose Eizagirrek (1881-1949) idatzirik; egilea Zuzenbidean aditua zen, EAJko kidea eta Espainiar Gorteetako biltzarkide (1918an). Nobelari *Ekaitzpean* jarri zion izenburua.

Egilearen helburua honako hau zen:

Aizkenengo gure gudate izugarriaren zipriztin beltzak mendian izkutatuta dagoen baserri bateraño nola iritxi diran, gaitzat artuta (4 or.).

Ez da nobela autobiografikoa inondik ere, eta euskal paisaia idilikoaren gainera jausten den gerra zibilaren orban beltza batik bat ideologikoa da. Baserrian bizi direnek gerraren ondorioak jasango dituzte: seme zaharrena galduko dute, reketeeekin (militarrekin batera altxaturikoekin) joanik, borrokarako prestatzen ari zela; gertaera horrek ez du nobelan uste bezainbateko eraginik, ez baitu narrazio-eraginik izango. Gero, familiak gudari abertzale zauritu bat jasoko du etxean, kristau-errukiaren izenean; horrek herriko karlisten etsaigoa ekarriko die, eta ez diete bakerik emango. Bestalde, alaba zaharrena soldadu batez maiteminduko da, eta errepublikazaleen aldera igaroko berarekin. Bidaian lagun izango dute aitona zaharra, familiako burua, aspaldiko karlista; zilegitasunaren izenean, errepublikazaleen alde jarriko da.

Jose Eizagirrek nobelara ekarri nahi du abertzaleen tesi kuttun bat: berak zirela karlisten idealen oinordeko benetakoak, eta ez Francoren alde ari ziren reketiak. Gerra zibilak askoz ere pisu txikiagoa du 1950. urtean Argentinan argitaratu zen *Bizia garatza da* nobelan. Jon Andoni Irazusta (1884-1952) zen egilea, eta Eizagirre bezala, bera ere Gorteetan Diputatua izan zen 1932-1937 urteen artean.

1957. urtean eta Baionan Seber Altube euskaltzainak (1879-1963), A. Lertzundi izenburupean *Laztantxu eta Betargi* deituriko nobela argitaratu zuen. Nobelaren oinarria artificiozko metanarratiboa da. Narratzaileak eskuizkribu bat aurkitu du eta zuzendu eta aukeratu egiten du. Laztantxuk Arrasturi deituriko hirian (izen horretan ahalegin handi gabe irakurri dezakegu Arrasate) bere Betargi senarraren gorpua aurkitzeko egiten dituen ahaleginetan oinarritzen da. Betargi fusilatu egin dute Donostian altxamenduaren ostean, eta faxistek ez dute gorpua itzultzen eta emazte gaixoak bide nekagarria (Kalbarioa izendatzen da nobelan bertan) egin beharko du gorpua ikusi arte.

Benetan gertaturiko ekintzetan oinarritu bada ere, idazleak molde estetiko desberdinak batu ditu testuan, nahasketa berezia sortu arte. Errealismoa bada, baina era berean, protagonisten izenek sinbolismoaren lirismoari sor diote poetikotasuna, eta errealismoaren kutsuaren aurrean, egileak nahiago izan du eskuizkribu aurkituaren teknika erabili urruntasuna lortzeko asmoz. Bikoiztasun

estetikoak badu bere paralelotasuna gai aldetiko bikoiztasunean. Bi baitira nobelaren gaiak: alde batetik, EAJ alderdiak mantentzen duen analogia adierazten du: benetako karlistak ez dira Francorekin altxatu direnak, EAJren magalean bukatu dutenak baino, eta puntu honetan Eizagirrereren tesia defendatzen du nobelak; eta beste aldetik, autobiografiaren mugak ukitzen ditu *Laztantxo eta Betargik*, egoera latzaren kontakizuna abordatzen duen neurrian.

3. Autobiografia fikzionatua. 1961

Norberaren esperientzian oinarrituriko kontakizunak dira autobiografiak. Baina horretarako lehen pertsonaren kontaketa ezinbestekoa da. Autobiografia fikzionatuan oinarritzko ekintzak egileak bizi izandakoak izan daitezke baina narratzaileak hirugarren pertsonan kontaktzen ditu fikziozko pertsonaien bizi-uneak balira bezala.

Arlo eta genero honetan lehenik, Martin Ugaldere (1921-2004) kontakizunak ditugu. 1961an Caracasen, non baitzegoen atzerriraturik eta kazetari lanetan aritzen baitzen, *Iltzaleak* konkakizun-liburua argitaratu zuen. Inondik ere, bildumari *Gizerailtza* izenburua eman nahi izan zion, liburuaren aurkibidean ikusten denez, baina azken unean iritzia aldatu zuen, eta azalean beste izenburu hori ageri da. Lehen kontakizunean, “nazionalak” Andoainen sartu zirenekoa kontaktzen du. “Gizerailtza” ipuinean, lehen pertsona kontaktzen dira gazte baten gorabeherak; familia beldurrez dago, altxatuak badatozelako; 15 urteko mutila ihesi doa, eta bakardadea sentitzen du (egilearekin parekotasun handia du noski); etxera itzultzen da, hutsik aurkitzen du; gero, Nemesio euskal abertzaleak hartuko du etxean, eta gizon hori nola atxilotzen eta fusilatzen duten ikusiko du; lehen pertsona adierazten du hori guztia.

Lehen ipuina, autobiografiaren ikuspegitik kontatua, hurbiletik ari da kontaktzen. Gainerako kontakizunak ez dira halakoak, haiek urrundik idatziak baitaude, egoera pertsonal eta politikoari aurre egiten dion nerabe baten begiradan oinarriturik.

Dena dela, Martin Ugalde idazle berezia dugu euskal letretan, 1961. urtetik aurrera Gerra Zibilaren gaia ia bakarra da bere kontakizunean. Egileak historia ziklo osoa kontatu du bere ibilbide narratiboan: gerra nola heltzen den herrira, nola ihes egiten duten herritarrek, deserriratzea, eta exiliotik egindako itzulera. *Iltzaileak* ipuin liburua argitaratu zuenetik aurrera, baina genero ia bakarra landuko du: autobiografiaren fikzionalizazioa, garai batzuetan autobiografiak indarra hartzen duelarik, eta beste batzuetan, balantzaka, fikzioak gaina hartzen duelarik bere kontakizunean (batez ere Gerra ondorengoa kontatzen duten nobela zein ipuinetan, ihesaren historia *Erretiradako tren*a (1997) lanean, eta deserritik itzulera *Itzulera baten historia* (1990) nobelan. Baina autobiografia eta fikzioa banatuta daudela ikusteko, nahikoa da ohartzea nobelen kronologiak ez duela jarraitzen historiaren denboraren jarraipena.

Gerrako gaia 1997. urtean *Erretiradako tren*a argitaratzen duenean egingo ditu, nire uste apalean Martin Ugaldek bere ikuskizunaren sintesi nagusiak. *Iltzalleak* laneko estetikatik hurbil, kontakizunak han erabilitako teknikak darabiltza: lehen pertsonan kontatzen duen narratzailea, pertsonaia umiletan jarritako fokalizazioa, elipsiak moteltzen duen ohitura joera, espresionismoaren erabilera. Bildumari izenburua eman dion ipuinean, autobiografiara hurbildu da egilea. Bilbotik Santanderrera Erretiradako trenean doa protagonista. Egilea bezala, 1921. urtean jaio zen, eta 16 urte ditu, horrexegatik ezin izan du ihes egin barkuz eta trintxerak egitera behartuko dute.

4. Autobiografia. 1964. 1973-1983

Autobiografia fikzionatuarekin gertura hasten da autobiografia agertzen gure literaturan. Lehen-lehenik Sebastian Salaberriaren lana dugu, baina ondoren, eta Aita Zavalaren lanari esker, zenbait bertso zalek beren autobiografiak argitaratuko dituzte *Auspoa* sailean, jada 70. hamarkadan.

Sebastian Salaberria (1915-2003) armada frankistan ibili zen soldadu. Kontrako aldean, anaia zeukan. Borroka batean elkarren kontra aritu ziren, eta

bera zauriturik gertatu zen. Salaberriaren anaiak pentsatu zuen berak egin ziola tiro. Nobela autobiografiko bat idatzi zuen gertaera hari buruz: *Neronek tirako nizkin* (1964).

Badira beste lan autobiografiko batzuk ere, egileek gerran izandako gora-beherak kontatzen dituztenak. Hona batzuk:

- Sabin Irizar (1923-): *Txingo. Gertaldi eta ibilkeriak* (1973); euskal haurrak Frantziara eta Belgikara eramán zituztenekoa.
- Salbador Zapiain (1913-2000): *Txantxagorri kantaria* (1979).
- L. Alkain: *Gerrateko ibillerak* (1981).
- Patxi Lazkano: *Tiro tartean bertsotan* (1983).
- Zubikarai, Agustín (1914-2004): *Makillen egunak. Guda baten kerizpe eta autsetan.* (1983).

Adibide horiek guztiak ezaugarri berak dituzte. Auspoa sailerako idatzi zizuten (Zubikarai egindakoa izan ezik). Sail hori bertsolaritzari buruzko gaierarako sortua izan zen. Testuak narrazio lineal batek ildotik idatziak dira, ahozko estiloan; oso gutxi sakontzen da sentipenetan, eta ekintzak hartzen dira oinarritzat; askotan, axaletik adierazi eta ia ez dira garatzen. Salbuespenzat jo liteke Pablo Fermin Irigarayk (1869-1949) idatzitako gerra garaiko autobiografia, *Gerla urte, gezur urte*, 1993an argitaratua, nahiz eta gertaerak jazo ziren garaian idatzia izan. Horrek garrantzitsua bihurtzen du memoria autobiografikoaren kontagintzan.

Celia Fernandez Prieto irakasleak (2000) autobiografiaz dio ezen genero horretan “la memoria no es tanto usada cuanto *representada, tematizada, figurada*”. Beraz, autobiografiaren azterketa bikoitza proposatzen du: maila epistemologikoan, memoriaren fidagarritasunaren arabera, eta maila diskurtsibo eta testualean.

Lehen kontua memoriaren fidagarritasuna da, eta kontuan izan behar da:

- a) memoriak asmatu egiten duela, sortzailea dela.

b) eta, halaber, memoriak ahaztu ere egiten duela; kontuan izan behar da, memorian datuak gerizatzen direla, estutu eta elkarri lekua kentzen diotela (2000, 71).

Autobiografia-generoan, egileek badakite:

conscientes de que no pueden fiarse ingenuamente de su memoria y de que escribir su propia vida es construirla, producirla (¡invertirla?); por otra parte el contrato genérico requiere de ellos un compromiso de sinceridad y de veracidad (2000, 72).

5. Bigarren belaunaldiaren kontagintza. Besteen memoria

Bigarren aro bat ezartzerakoan, kontuan hartu beharko genuke ezaugarri hau: egileek ez zuten pairatu gerra; gerra ondoren jaioak, ez dute berek bizitako historia kontatzen, gurasoek bizitakoa baizik. Besteren memoriaren kontagintza dugu, memoriari, batik bat gurasoenari, eusteko ahalegina.

Euskal Herrian, besteen memorian oinarrituriko literatura Trantsizioaren garaikoa da. Gerra Zibilari eta beste memoria horri buruzko lehen lana Jose Austin Arrietaren (Donostia, 1949) *Abuztuaren 15eko bazkalondoa* (1979) da; lan horretan, Donostiako jai nagusiaren bazkaria familia giroan ospatu ondoren, aitek semeari gerrako gorabeherak kontatzen dizkio, fikziozko autobiografia bat onduz. Hala ere, nobela ez da aitaren memorian soilik oinarritzen; gerra ondorera ere kontatzen du, eta frankistak Donostian uda igarotzen zutenekoa, eta seminarioa uztea erabakitzen duen apaizgai baten narrazio autobiografikoa.

Nobelak garrantzi handia du, memoria kolektibo baten oinarriak eraikitzen hasten delako; gero, euskal kontagintzan erabiliko den mekanismo bat sartzen du: aitaren monologoa transkribatu eta arbuioaren mitoa eraikitzea.

Denboraldi luzea kontatzen zuten nobelak dira Joan Mari Irigoienek (1948), batik bat beraren lan nagusia: *Poliedroaren hostoak* (1983). Egileak egitura konplexuko familia-sagak osatzen ditu, eta lehen karlistadaraino jotzen

du atzera, karlisten eta liberalen arteko gorabeherak aztertuz denboran zehar, harik eta egitura poliedriko konplexu bat osatzen duen arte.

Amalio Blanco-ren azterketetan, giza memorian historia zenbateraino agertzen den ikus daiteke, eta Pennebaker-en (1993, 49) ondorioak laburbiltzen ditu:

a) Lo más probable es que las memorias colectivas se formen y se mantengan en torno a acontecimientos que representen cambios significativos a lo largo de la vida de la gente. Ocurre, sin embargo que este tipo de sucesos afecta de manera distinta en función de la edad;

b) cuando la gente piensa y habla abiertamente de los sucesos se están poniendo las bases de la memoria colectiva;

c) aunque la gente evite hablar de manera abierta sobre determinados sucesos ello no impedirá que sigan afectando a los individuos, sobre todo si éstos piensan de manera permanente sobre ellos;

d) cuando un suceso ejerce un impacto colectivo suele tener una concreción en conductas individuales compartidas;

e) con el transcurrir del tiempo, la gente tiende a mirar hacia atrás y a conmemorar el pasado en ciclos de 20 ó 30 años (Blanco, 1997, 95).

Arrietak eta Irigoienek idatzitako nobelek osatzen duten memoria besteri hartutakoa da, eta abertzaletasunaren ikuspegitik kontatua.

Eta horiei Koldo Izagirren (1953) kontagintza gehitu beharko genieke: *Euzkadi merezi zuten* (1984). Gerra zibilari buruzko aurrenekoetako nobela korala da. Izagirrek, hizkuntzaren tenka baten bidez, 30eko hamarkada erabiltzen zen prosa gogorarazten du; denbora bat baino areago ahots bat eraikitzeke sortutako prosa barrokoa.

1987an, lan bitxi bat argitaratu zen; Gerra Zibila atzean zegoen, eta hondo historiko horretan mugitzen ziren pertsonaiak. Inazio Mujika Iraolaren (1963)

Azukrea belazeetan liburuaz ari naiz. Juan Rulforen eragina nabaria da liburuan; mexikarraren lanean kristinoen gerrak duen eginkizun bertsua du Gerra Zibilak Mujikarenean; hondo bat eraikitzen du, eta hortik mito edo sinbolo bihurtzen ditu narrazioetan agertzen diren gertaerak.

6. Bigarren belaunaldiaren bigarren aldia

1991an, Bernardo Atxagak (1951) gazte nobela bat argitaratu zuen: *Behi euskaldun baten memoriak*; bigarren belaunaldiak eginikotzat jo daiteke lan hori. Dena dela, gaiari dagokionez, aldaketa handia dakar, nahiz eta gazteei zuzendurik egon. Ezaguna denez, lan horretan Atxagak historia garaikidea hartzen du alortzat.

1993 eta 1995 artean, euskaraz hiru nobela argitaratu ziren gerra zibilari buruzkoak, eta laugarren batek ere jorratzen du gaia bidenabar. Egileak, 40ko hamarkadakoak ziren, eta gaiari lotzeko ikuspuntu desberdinak hautatu zituzten.

Luis Mari Mujika (1939) da lehena, *Lohitzu herrian uda partean* (1993) nobelarekin. Gerra zibilaren aurreko egunetako oroitzapenak kontatzen ditu; herri baten gorabeherak eta auzo arteko liskarrak kontatzen dira, zer datorkien jakin aurretikoak.

1994an, Joan Mari Irigoienek *Consummatum est* nobelaren azken orrialdeetan Gerra Zibilean gertatutakoaren laburpen bat egiten du.

Patxi Zabaletak (1947), Euskal Herriari eskainitako trilogia batean, *Badena dena da* (1995) argitaratu zuen. Estatu kolpearen unean hasten da nobela, eta Nafarroako Erriberan eta Mendian kokatzen, karlisten aldeko ekintzaileen muin-muinean. Eslogan erretorikoen atzean gordetzen den handinahi zekena eta gerraren ondorengo ustelkeria erakusten ditu egileak.

Urte berean (1995), Patri Urkizuk (1946) *Zoazte hemendik* argitaratu zuen, bere aitaren historiaren kronika nobelatua, 1936 eta 1940 artekoa. Patricio Urquizuk borroka utzi eta bestaldera pasatzea erabakitzen du, Iparraldera, baina han ere ez du bakerik aurkituko.

7. Nobela historiko berria

Hirugarren aldi historiko batean eraikitzen den memoriari eta 2000ko hamarkadan Gerra Zibilari buruzko literatura sorkuntzari Nobela Historiko Berria deritzo Ana Luengok (2004), betiere Nobela Historiko Tradizionalarekin kontrakotasunean.

Haren ustez, Gerra Zibilari buruzko nobela berri horiek biltzen dituzten ezaugarri nagusiak hauexek dira:

1) Alejamiento de la correspondencia fiel a los hechos históricos. En cuanto a la ficcionalización de otros referentes históricos como acontecimientos, batallas, personajes o lugares, también aparecen de alguna forma parodiados, desfigurados, exagerados, desplazados cronológicamente o negados [...] se han usado recuerdos que perviven en la memoria colectiva y que por ello se han moldeado mediante la inhibición, la confrontación o la repetición.

2) En la NNH no existe un tiempo lineal, sino que muestra la historia sin un relato primero claro, y hasta en diferentes des(órdenes) temporales [...] Esto replantea el concepto de realidad y de legitimación de la historia narrada.

3) En la NNH se da una individualización deliberada del narrador y de sus perspectivas y se acepta su subjetividad y hasta el desconocimiento de parte de la materia histórica. También se manifiesta desde la perspectiva de personajes, sea mediante la focalización interna, sea mediante diálogos, cartas, monólogos o narraciones dentro de la diégesis.

4) Gracias a esa multiplicidad de perspectivas, se da una mayor reflexión metahistórica tanto del narrador como de los personajes. Siguiendo a Hayden White y su concepto de “metahistoria”, se entendería tal elemento en cuanto que el aspecto narrativo y el interpretativo tienden a ir juntos y a confundirse.

5) En la NNH se organiza a menudo la historia pasada desde el relato primero situado en el presente. Este tipo de novela histórica ha sido considerada como un rasgo constante en el replanteamiento posmoderno [...] Se presenta el acontecimiento pasado, pero a la vez se marca la contemporaneidad en el discurso de un narrador y un narratario extra o intradieéticos, lo que no deja lugar a dudas de que se están narrando situaciones ya pasadas también a nivel diegético. [...] opino que lo que marca un hito es que obliga a que haya dos ejes temporales continuamente interrelacionados dentro de la narración.

6) La memoria posee un papel relevante como recurso para presentar el pasado cuando ambos niveles temporales conviven [...] Y, por ello, la memoria colectiva cobra importancia a nivel diégetico, pues muestra los caminos de conmemoración pública entre los personajes.

Euskal narraziogintzako egilerik garrantzitsuenetako bat Ramon Saizarbitoria (1944) da, eta hark erakutsi du modurik egiazko eta ahaltsuenean, eta aldi berean erarik poliedrikoenean, memoriaren garrantzia eta Gerra Zibilaren gaia Euskal Herrian. 1996an *Bihotz bi. Gerrako kronikak* argitaratu zuen; bi gerrari buruzko nobela modu eredugarrian eraikitzen du: sexuen arteko gerra eta gerra zibila. Bi planotan garatzen da nobela: alde batetik, ezkontzaz kanpoko maitasun bat kontatzen da, gizon xelege baten eta Violeta izeneko emakume baten artean; gizonak entziklopediak saltzen ditu, eta emaztea hiltzeko asmotan dabil; emaztea, Flora, Molly Bloom-en isla da. Darabilen hizkuntzak eta teknikak Joyce-ren *Ulisses* oroitarazten du. Beste alde batetik, Gerra Zibilaren garaiko istorio bat kontatzen da, gizonaren aitaren eta Violetaren amaren arteko harremanari buruzkoa. Argumentu horren matazaren inguruan, egileak sagardotegi batean biltzen ditu Gerra Zibileko galtzaile batzuk, behin eta berriro beren istorioak kontatuz, nahiz eta narratzaileak antzematen dien “bizitza osoa elkarri kontatua ziotela zirudien”.

Nobela hori, bere konplexutasun guztiarekin, Nobela Historiko Berriaren baitan koka daiteke Gerra Zibilari dagozkion istorioak kontatzen dituen zatie-

tan. Ramon Saizarbitoriaren ezaugarri nabarienetako bat da narratzaile ez-fidagarri batean oinarritzea. Kontatzen duena zalantza betetik kontatzen du; inoiz ez gaude ziur zer gertatu ote zen benetan, narratzailea ez baita gai Egia kontatzeko. Beraz, egia jakin ezin badugu, egia txikia geratzen zaigu. Egileak galtzailekiko eta haien historiarekiko mirespena agertzen du, eta bere lanetan horri eusten dio. Nolabait, memoria kolektiboari eutsi, eta sortu egiten du.

Egile horrek idatzi du gehien euskaraz memoriari buruz. *Hamaika pauso* (1995) liburuan, frankismoak azkena fusilaturikoen bizitza kontatu zuen. Nobela hartan esaldi giltzarria zen: “Memoria plater hautsi bat da”, berriro itsatsi ezin den zatia. Esaldi horrek postmemoriaren arrastoan jartzen gaitu, memoria postmodernoarean bidetik; egilearen lanetan, memoria da gai-ardatz nagusia.

Gizarte-memorian espezialistak diren James Fentress y Chris Wickham-ek idatzi dutenez, memoria aldakorra da:

La memoria social suele ser selectiva, distorsionada e imprecisa (James Fentress y Chris Wickham, 2003, 26).

Ramon Saizarbitoriaren narratiba memoria ez-fidagarri hori zehazteko fikzioztat har dezakegu; memoria hori hauteslea da eta gauzak itxuraldatu eta denborari egokitu egiten ditu.

Memoria jorratzen duen beste nobela nagusi bat Bernardo Atxagaren (1951) *Soinujolearen semea* (2003) dugu.

Posmodernotzat jo ohi den lan bat izanik ere, historia zentzu hegeliarrean (modernoa) kontatzeko ahalegina nabaria da. Lan horrek Euskal Herriaren historiaren narrazio-ziklo bat ixten du; ETaren bortxakeria frankismoaren bortxakeriaren ondorioztat agertzen du. Soinujolearen semea pertsonaia jabetzen da aitak zer adierazten duen: frankismoaren onarpen soziala; beraz, aita kolaborazionista da.

Nobelan, leku eta objektu jakin batek batasuna ematen diote testuari. Hala, baserriko ezkutalekua daukagu, karlisten gerra garaitik erabilia. Hantxe ezkutatzen da Don Pedro 1936an, frankistengandik ihesi.

Narrazioak bi plano ditu, eta historiaren ikuspegi subjektiboa eskaintzen du, egia historikoaren fikzioaren bidez; denbora desordenaturik dago, denbora-maila zenbait nahastuz; denbora hori batzuetan zehatza da, eta beste batzuetan lausoa, zehaztugabea. Nobelak denbora historikoari buruzko gogoeta egiten du, orainalditik antolatzen da lehenaldia, memoriaren baliabide gisa, eta horrek bihurtzen du Nobela Historiko Berriaren erduetako bat.

Gerra Zibilaren presentzia geroago eta sarriago agertzen da ipuinen, kontakizunen liburuetan. Horrela aipagarria da Eider Rodriguezek (1977) agerituriko *Eta handik gutxira gaur* (2004) liburuan izenburu berdina duen ipuina.

2005. urtean Koldo Izagirrek (1953) *Sua nahi, Mr. Churchill* ipuin liburu gogoangarria argitaratu du. Bertan eman zuen “Idazlea” ipuin miresgarria. Hainbat gai gogor aipatzen dira nola hala: fusilatuen gorpuen aurkikuntza, memoriaren indarra eta bete beharra, eta batez ere, erailearekin bizibeharrak sortzen duen tentsio amaigabe eta suntsitzailea.

2007an bi kontakizun argitaratu dira Gerra Zibilari buruzkoak. Inazio Mujika Iraolak idatzitako *Sagarrak Euskadin* eta Jokin Muñozen (1963) *Antzararen bidea*, seguru asko azken aldian Gerra Zibilari buruz idatzi den lanik behinena. 60ko hamarkada jaiotako idazlea izanik, haren lanak Nobela Historiko Berriaren ezaugarriak jasotzen ditu; gaurko ikuspegitik kontaktzen du istorioa, gerra aurreko garaian lau lagunek bizi izandako gorabeherak. Narrazioak bi plano ditu: 2003ko urtea, ama bat bere seme Igorren heriotzaren arrazoiak aurkitu nahirik, prestatzen ari zen bonba lehertuta hil baita. Ama horrek eramango gaitu bilbean zehar, Jesusengandik (emakumeak zaintzen duen zahar bat, Donostiako frankisten artean kide garrantzitsua izana) Nafarroako Erriberako Trilluelosen Errepublikara garaian bildu zen lagun koadrilarraino. Haietako bakoitzak bere zoria izan zuen: Jesusek lagunak eta idealak utzi eta erreketean sartu behar izan zuen; haren lagunak berriz fusilatutak bata eta beste eraila izan ziren. Argazki bat; koadrilako kide baten aurpegiak Igorren antza du, Lisaren seme hilarena; hortik pizten da emakumearen jakin-mina, eta Nafarroako Erriberan Altxamenduaren ondorengo egunetan izandako errepresioaren egiaren bila hasiko da.

Lan honek dirulaguntza bat jaso du “Hacia una teoría de la Historia Comparada de las literaturas del dominio Ibérico” (HUM 2007-62467) proiektuaren baitan, Fondos FEDER-ek sustaturik (zuzendaria: Fernando Cabo Aseguinolaza doktorea, Santiago de Compostela-ko Unibertsitatea).

Halaber, lan hau GIC 10/100 eta IT 495/10 Ikerketa Taldearen proiektuaren zatia da, UPV/EHUK eta Eusko Jaurlaritzak diruz lagundua.

Bibliografia

BEISEL, Inge (editora) (1997): *El arte de la memoria: incursiones en la narrativa española contemporánea*. Ask. Mannheim.

BLANCO, Amalio (1997): “Los afluentes del recuerdo” in RUIZ VARGAS, José María: *Claves de la memoria*. Trotta: Madrid.

FENTRESS, James; WICKHM, Chris (2003): *Memoria social*. Frónesis. Cátedra. Valencia.

HALBWACHS, Maurice (2004): *La memoria colectiva*. Prensas Universitarias de Zaragoza, Zaragoza.

HIRSCH, Marianne (2000): *Family frames. Photography, narrative and postmemory*. Harvard, Universitu Press.

HUTCHEON, Linda (2000): “Irony, Nostalgia and the Postmodernism” in VERLIET, Raymond and ESTOR Annemarie: *Methods for the study of Literature as Cultural Memory*. Rodopi. Amsterdam-Atlanta, GA. 189-207.

KEUNEN, Bart (2000): “Cultural thematics and Cultural Memory: Towards a Socio Culrural Approach to Literary Thermes” in VERLIET, Raymond and ESTOR Annemarie: *Methods for the study of Literature as Cultural Memory*. Rodopi. Amsterdam-Atlanta, GA. 19-30.

LUENGO, Ana (2004): *La encrucijada de la memoria*. Tranvía. Berlín.

SCHWAN, Gesine (2000): “La idea de punto final. Memoria, olvido y democracia”. *Pasajes*. 3. Agosto 2000. 7-12.

VILAVEDRA, Dolores (2006): “A Guerra Civil na narrativa galega. Un ámbito moral”. *Grial*. 170. 128-133.